

Əhməd bəy Ağaoğlu və onun “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsəri

Aygün Orucova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: orujovaaygun82@gmail.com

Annotasiya. Bütün Türk dünyasında olduğu kimi, XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatının əsas təmsilçiləri bədii və publisist sözlə çarizmin zülmü altında inləyən xalqlarının nicatı üçün mübarizə vasitəsi kimi baxmış, qələmlə mübarizənin ən kamil nümunəsini yaratmağa müvəffəq olmuşlar. Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi tarixində ilk dəfə olaraq türkləri ermənilərdən qorumaq məqsədi daşıyan “Difai” adlı təşkilat yaradan, xalqın azadlığı və inkişafı, müasirləşməsi üçün var qüvvəsi ilə çalışan Əhməd bəy Ağaoğlunun xüsusi yeri vardır. Məqalədə Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi Mustafa Kamal Atatürkün xarici məsələlər üzrə siyasi məsləhətçisi olmuş Əhməd bəy Ağaoğlunun 1930-cu ildə İstanbulda nəşr olunmuş “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərinin ideya-məzmun xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Haqiqi azad ölkə, onun əsas qanun və yaşam prinsipləri, azadlığın əsl mahiyyətinin nədən ibarət olması əsərdə ətraflı izahını tapmışdır.

Açar sözlər: köləlik, azadlıq, vəzifə, borc, yalan, yaltaqlıq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.11.2022, qəbul edilib – 01.12.2022

Ahmad bey Agaoglu and his work “In a country of free people”

Aygun Orujova

Doctor of Philosophy in Philology

Nakhchivan Branch of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: orujovaaygun82@gmail.com

Abstract. In the 19th and 20th centuries, the main representatives of the Azerbaijani press and literature, as in the whole Turkic world, considered fiction and publicist word as a means of struggle for the salvation of people who suffered from the czarism tyranny; they were able to create the best examples of combating by pen. Ahmed bey Agaoglu, who has created for the first time the organization “Difai” aiming to protect the Turks from Armenians, and worked for the freedom, development, and modernization of the people, has his particular place in the history of Azerbaijan’s struggle for independence. He was also the foreign affairs political advisor of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Turkish Republic. The paper deals with the ideological features of Ahmed bey Agaoglu’s work “In a Country of Free People” published in Istanbul in 1930. A real free country, its basic laws, principles of life and the essence of freedom are thoroughly considered in this work.

Keywords: slavery, freedom, duty, debt, lie, flattery

Giriş / Introduction

Türk-İslam dünyasının Əli bəy Hüseynzadə, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Cəlil Məmmədqu-

luzadə, Hüseyn Cavid kimi dahi şəxsiyyətlərindən biri olan Əhməd bəy Ağaoğlu Şuşada rus

gimnaziyasında təhsil alan beş Azərbaycanlı şagirddən biri olmuş, burada əsl düşməni dərin-dən tanımış, hələ məktəb illərindən fiziki və

mənəvi mübarizələrlə dolu bir həyatın acı həqiqətləri ilə üz-üzə dayanmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Gənc yaşlarından ərəb, fars, rus, ingilis, alman, fransız dillərini, ədəbiyyatı və mədəniyyətlərini mükəmməl öyrənmiş Əhməd bəy Mirzə Həsən oğlu Ağayev (1869-1939) Qarabağda – Şuşada anadan olmuş, İstanbulda vəfat etmişdir. Şuşada rus gimnaziyasını, Sarbonna Universiteti yanındakı Paris Hüquq Məktəbini bitirmiş, burada Praktik Ali Tədqiqatlar Məktəbində və Şərq dilləri Məktəbində Şərq və islam tarixinə dair biliklərini təkmilləşdirmiş, professor Ceyms Darmstater, Çarlz Şefer və Barber de Veynardın mühazirələrini dinləmiş, islam aləmi mütəfəkkirlərindən Şeyx Cəmaləddin Əfqani, Parisdə “Məşrutyyə” qəzetini nəşr edən Əhməd Riza bəy, Esat Paşa və s. “gənc türklər”lə tanış olmuşdur. XIX əsrin 90-cı illərində Parisin “La Nouvelle revue” (“Yeni xəbərlər”), “Journal des débats” və s. nüfuzlu mətbu orqanları Əhməd bəy Ağaoğlunun İran və Azərbaycan, türk-müsəlman xalqlarının tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatı haqqında məqalələrini dərc etmiş, Tiflisdə rusca nəşr olunan “Kavkaz” və Bakıda “Kaspi” qəzetilə yaxından əməkdaşlıq etmişdir. 1894-cü ildə İstanbulda Əli bəy Hüseynzadə ilə görüşmüş və dostlaşmışdır. 1894-cü ildə İstanbulda qalıb yaşaması ilə bağlı təkliflər alan Əhməd bəy vətəne dönməyi üstün tutmuşdur. Həyatının Paris mərhələsində əldə etdiyi bilik və təcrübəni öz həmvətənləri ilə paylaşmaq, onları elm, təhsil, mədəniyyət, hüquq və s. sahələrdə inkişaf etdirməyə çalışan Əhməd bəy “gördüyü işlərin müqabilində “Firəng Əhməd” ləqəbini qazanır” [3, s.7].

1898-ci ildə Bakıya köçən Əhməd bəy Əlimərdan bəy Topçubaşovla birlikdə “Kaspi” qəzetində redaktor və əsas müəlliflərindən biri kimi işləyir. 1904-cü ildə Bakıda sət pölemik ruhda yazılmış “İslam və Axund” və “İslama görə və islamda qadın” adlı rusca yazdığı əsəri çap olunmuşdur. 1905-ci ildə “Həyat” qəzetinin (Əli bəy Hüseynzadə və Əlimərdan bəy Topçubaşovla birlikdə), 1908-ci ilədək “İrşad”, 1908-ci ilin iyulundan milyonçu Murtuza Muxtarov-

vun vəsaiti ilə çıxmağa başlayan “Tərəqqi” qəzetinin redaktoru olmuşdur. Xalqını milli özünüdərkə və siyasi oyanışa çağıran Əhməd bəy get-gedə rus-daşnak birləşmələri və yerli müsəlman başbilonlarından düşmənləri artmış, 1908-ci ilin ikinci yarısında Rusiya hökumətinin qərarı ilə Zaqafqaziya yaşamaq hüququndan məhrum olunduğundan Azərbaycana tərk edib, İstanbula getmişdir. Burada 1911-ci ildən “Türk yurdu” jurnalının əsasını qoymuş (başqaları ilə birlikdə), “Gənc türk” qəzetini redaktə etmiş, maarif müfəttişi, Süleymaniyyə kitabxanasının müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1914-cü ildə qızğın ictimai-siyasi fəaliyyətinin nəticəsi olaraq o, Azərbaycan əsilli türklərin yaşadığı Afyon-Qarahisardan Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü seçilmişdir. İstanbul Universitetində rus dili və ədəbiyyatı, türk-moqol tarixi fənlərindən mühazirələr oxumuşdur. Həmin illərin məhsulu olan, İstanbul Universitetində oxunmuş mühazirələrin əsasında 1917-ci ildə qələmə aldığı “Rus ədəbiyyatının ümumi səciyyələri” tədqiqatı xüsusi yer tutur.

1918-ci ildə Azərbaycana gəlmiş Türkiyə Qafqaz Ordusunun komandanı Nuru Paşanın müşaviri məhz Əhməd bəy Ağayev olmuş, o, türk komandanlığı ilə Azərbaycan hökuməti arasında meydana çıxan anlaşılmazlıqların aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamış, Şərqin ilk müsəlman demokratik dövlətinin möhkəmlənməsi naminə geniş fəaliyyət göstərmişdir. 1918-ci ildə Əhməd bəy Ağaoğlu Azərbaycan Parlamentinə bitərəf deputat kimi üzv seçilmişdir. İngilis işğal qüvvələrinin komandanlığı ilə Ənzəlidə və Bakıda mühüm danışıqlar aparılmışdır. Məhz milli mənafeyə xidmət etməsi səbəbindən işğalçı müttəfiq dövlətlər İstanbulda onu “gənc türklər”lə əməkdaşlıqda və guya erməni qırğınlarının təşkilində günahlandırmışlar. 1919-cu ilin mayında həbs olunan Əhməd bəy Parisə Sülh konfransında iştirak etmək üçün gərdəkn keçmiş “İttihad və Tərəqqi” partiyasının tanınmış üzvləri ilə birlikdə Böyük Britaniyanın

nəzarəti altındakı Malta adasına sürgün olunmuşdur. İstanbulu işğal etmiş Britaniya qüvvələrinin özbaşınalığına ilk gündən öz kəskin etirazını bildirmiş, Böyük Britaniya ədliyyə nazirinə, lordlar palatasının sədrinə ünvanladığı məktublarda mərhəmət, bağışlanmaq, əhv diləməmiş, əksinə ədalət, haqq tələb etdiyini yazmışdır. İyirmi altı ay davam edən sürgün həyatında Əhməd bəy ingilis dilini mükəmməl öyrənir və Qərb fəlsəfəsi, Qərb mədəniyyəti haqqında fundamental əsərlər oxuyur. Sürgün həyatı bitdikdən sonra 1921-ci ildə Azərbaycanda Sovet rejimi qurulduğu bir dövrdə Nəriman Nərimanovun onu Bakıya yüksək vəzifəyə dəvət etməsinə və bolşevik ideyalarının insanlığı xilas edəcəyi ilə bağlı düşüncələrə qapılırsa da, vətən torpağında dəfn olunmağı nə qədər arzulasa da, Əhməd bəy bütün türklərin nicat yeri kimi baxdığı ikinci ana vətəni Türkiyəyə qayıtmaq yolunu seçmişdir.

Türkiyədə jurnalist və siyasi fəaliyyətini davam etdirən Əhməd bəy mətbuat bürosunun direktoru, Türkiyənin "Hakimiyyəti-Milliyə" qəzetinin baş redaktoru və müasir Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi Mustafa Kamal Atatürkün yaxın məsləhətçisi kimi geniş fəaliyyət göstərmişdir. "Əhməd bəy Ağayevin Türkiyəyə dönməsi orada hakimiyyətin "İhtilaf və Hürriyyət" partiyasının əlinə keçməsiylə üst-üstə düşdü və bu partiya keçmiş "İttihad və Tərəqqi"çilərə qarşı şiddətli təqiblərə başlamışdı. Siyasi rəqiblərinin hamısı, xüsusən də bütün Türkiyə ziyalıları məhbəslərə salınıb [12]. Bu dövrdə də türkçülük ideyaları Əhməd bəyin fəaliyyətinin əsas istiqamətinə çevrilir. Azərbaycan xalqının böyük vətənpərvər oğlu Əhməd bəy Ağaoğlu 1939-cu ildə Türkiyədə vəfat etmişdir.

"İlk gəncliyindən öyrənmək həvəsi, böyük dünyaya qovuşmaq ehtirası Əhməd bəy Ağaoğlunu əvvəlcə Rusiyaya, daha sonra Avropaya – Fransaya aparıb çıxardığından və onun dünya görüşünün formalaşmasında bu mühitin çox böyük rolu olduğundan görkəmli ədibin bütün sonrakı yaradıcılığında Şərqiçilik, türkçülük, islamçılıq ruhunun mütləq hakimliyi nə baxmayaraq, qərbçilik də çox mühüm yer tutmuşdu" [1, s.88]. Hələ 1905-ci ildə Bakıda fransız dilində yazılan məktubların birində sonralar Əhməd bəyin oğlu Səməd Ağaoğlunun "Atamın dostları" kitabında (2016) böyük hörmətlə xatırlayacağı

Əli bəy Hüseynzadəni ermənilərlə bağlı ayıq-sayıq olmağa çağırması da səbəbsiz deyildi: "Canım dostum, səndən sadəcə ermənilərə çox üz verməməyini rica edirəm..." [16]. 1905-1907-ci illərdə Rusiya müsəlmanlarının Nijni-Novqorod və Moskvada keçirilən I-III qurultaylarının təşkilatçılarından biri olmuş, türk-müsəlman xalqlarının hüquq və mənafelərini müdafiə etmişdir. XX əsrin əvvəllərinin mühüm siyasi hadisələrini faktlar, sənədlər əsasında yazıya almış böyük Azərbaycan ədibi, tarixi romanlar ustası M.S.Ordubadı "Qanlı illər" kitabında yazdığı kimi "milləti uğrunda bu qədər ciddi-cəhdlə çalışan, millətsevər" [15, s.110] və son dərəcə qətiyyətli, sözümdən dönməz, uzaqgörən bir zəka sahibi olan Əhməd bəy 1905-1906-cı illər ermənilərin Qafqazda törətdiyi qanlı qarşıdurmalar zamanı sülh danışıqları aparmaq məqsədilə Tiflisə, Qafqaz canişini Vorontsov – Daşkovun yanına göndərilən 9 nəfərlik nümayəndə heyətinin üzvü, iclasların hamısında əsas sözcük olmuşdur. Nəticədə, "1905-ci ildə qədər daha çox "söz adamı" kimi tanınan Əhməd bəy Ağaoğlu 1906-cı ildə "Azərbaycan türklərinin şərəf və ləyaqətini qorumaq məqsədilə, erməni terrorizminə qarşı müqavimətini təşkil edən" [3, s.15] "Difai" adlı bir partiya yaradır.

Çağdaş türk-islam dünyasının mədəniyyət və ictimai fikir tarixinə çoxcəhətli və ensiklopedik şəxsiyyət kimi daxil olmuş Əhməd bəyin Türkiyədə "Sərbəst insanlar ölkəsində" əsəri 1930-cu ildə, "Rus ədəbiyyatının ümumi səciyyələri" adlı əsəri 1932-ci ildə "Cümhuriyyət" qəzetində beş məqalədə ibarət olaraq, "İran və inqilabı" 1934-cü ildə "1500 ilə 1900 arasında İran" adıyla, "Ben neyim" və "Tanrı dağında" əsərləri daxil olan "Ağaoğlu külliyyatı"nın I cildi 1939-cu ildə, "Könülsüz olmaz", "Təkamüllümü? İnkilabımı?" əsərlərinin daxil olduğu "Ağaoğlu külliyyatı"nın II cildi 1942-ci ildə, "Sərbəst Firqə xatirələri" 1950-ci ildə ilk dəfə işıq üzü görmüşdür. 1901-ci ildə rus dilində Tiflisdə "İslama görə və islamda qadın" əsəri, Azərbaycan 1904-cü ildə Bakıda "Kaspi" qəzetinin mətbəəsində "Axund, İslam və Hatifülqeyb", kölə olmaqdan bezənlərə, azad, sərbəst olmaq istəyənlərə ünvanlanmış "Sərbəst insanlar ölkəsində" [5, s.6], dünya sivilizasiyasının beşiyi olan Şərqiçin tənəzzülünün səbəbləri araşdırılan "Üç

mədəniyyət" [7], 1500-cü ildən başlayaraq iyirminci yüzilin əvvəllərinə qədər İran adlanan ölkənin tarixi izlənilən, İranın tarixində və tərəqqisində bülhüm rol oynamış türk sülalələrinin idarəçilik və dövlətçilik mexanizmi, yaradılan hakimiyyət sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətləri aşkarlanmış tarixi-publisistik "İran və inqilabı" [8], bir sıra bədii-fəlsəfi əsərləri və məqalələri daxil edilmiş "Seçilmiş əsərləri" [3] və s. nəşr olunmuş, həyatı və yaradıcılığının müxtəlif məqamları araşdırılan, yaşadığı dövrə münasibət və bunun Azərbaycanda müasir ictimai-siyasi fikrin inkişafına təsirindən bəhs olunan "Şərqiçilik mədəniyyətləri və Əhməd bəy Ağaoğlu" [13], dörd bölmədən ibarət "Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu" [2], "Əhməd bəy Ağaoğlunun publisistikası" [9], "Azərbaycanın rusdilli dövrü mətbuatının tarixində: 1871-1918" [10], jurnalistika, siyasət, ictimai fikir, tənqid, bədii ədəbiyyat, elm sahələrində göstərdiyi çoxcəhətli, mürəkkəb, səmərəli fəaliyyəti nəzərdən keçirilmiş "Əhməd bəy Ağaoğlu" [14], Əlibay Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu və Yusif Vəzir Cəmənzaminlinin qərbçilik görüşlərinə və islami dəyərlərə münasibətinə daha ətraflı toxunulmuş "Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri: XX əsrin əvvəlləri" [1] tədqiqat əsərləri nəşr olunmuşdur.

İsmət İnonü ilə arasının pozulmasına səbəb olan şəkər fabriki ilə bağlı hadisədən sonra Əhməd bəy Ağaoğlu millət vəkil seçilmədi. "Əhməd bəy 1930-cu ildə Atatürkün yaratdığı və başçılıq etdiyi "Cümhuriyyət Xalq Firqəsi"ndən çox da fərqlənməyəcək ikinci "Sərbəst Cümhuriyyət Firqəsi"nin yaranmasının Əhməd bəy Ağaoğlu öz dünyagörüşünə uyğun izah edir, siyasi oyun olduğunu əglinə belə götürmirdi" [11]. İsmət İnonünün cızdığı plana əsasən firqə 1930-cu ilin avqust ayının 8-də yarandı, həmin ilin noyabrın 17-də ləğv olundu. Məqsəd isə hakim partiya alternativ firqə yaradıb, ən etibarlı adamları oraya cəlb etmək və həmin adamları Atatürkün və xalqın gözündə alçaldaraq siyasi arenadan sıxışdırmaq idi. Ə.Ağaoğlu həqiqətən də bütün varlığıyla Atatürkün rəhbərliyi ilə həyata keçirilən quruculuq işlərinə qatılmaq və fəal iştirak etmək fikrində və əzmindəydi. O, Türkiyəni vətəni Azərbaycan qədər sevirdi və Türk dünyasına xidmət etməyi özünə borc bilirdi.

Lakin parlaq və eyni zamanda çilgün şəxsiyyət olduğu üçün daha ehtiyatlı siyasətçilər tərəfindən asanlıqla Atatürkdən uzaqlaşdırıldı. Sərbəst firqə avantürasından sonra Əhməd bəy Ağaoğlu bir-birinin ardınca bütün vəzifələrindən məhrum edildi. Ə.Ağaoğlunun "Sərbəst firqə" avantürasına İnonü tərəfindən cəlb olunması Atatürkə qısqançlıqdan qaynaqlanırdı. Bu qısqançlığın əsl səbəbi Ağaoğlunun 1930-cu ildə kitab şəklində, ondan əvvəl isə hissə-hissə "Cümhuriyyət" qəzetində nəşr etdiriyi "Sərbəst insanlar ölkəsində" əsəri olmuşdu. Bu əsərdə Əhməd bəy Ağaoğlunun ədəbi-nəzəri, sosial-mədəni və tarixi-fəlsəfi görüşləri bədii əksini tapmışdır. "Sərbəst insanlar ölkəsində" kitabı Əhməd bəy Ağaoğlunun milli-mənəvi təkamülünün zirvəsi, fikri inkişafının tarixi, fəlsəfi yekunudur.

Əsərdə demokratiya prinsiplərinə söykənən ideal bir ölkə təsvir olunur. Həmin ölkə kimi ədib o illər respublika idarə üsulunu seçmiş Türkiyəni, onun rəhbərləri müəllifin "pir" kimi təqdim etdiyi şəxslər, onun başçısı "Türk Cümhuriyyətini quran dahi" [3, s.187] Atatürkü göstərir. Atatürkün adı açıq çəkilməyə də, "dahini" xarakterizə etdiyi cəhətlərdən kimliyi dərhal bəlli olur. Pirlər dahi rəhbərin əməl və arzularının həyata keçirilməsi üçün çalışır, əsl azadlığın şərtlərini yeni vətəndaşlara açıqlayır. Əsərdə müqəddiməsində müəllif etiraf edir ki, "millətin bir fərdi kimi, demokratik dövlətdə azad və sərbəst vətəndaşların necə olmaları haqqında fikirlərini" [3, s.187] göstərməyə çalışmış, bu yolla gedilərsə "məmləkətimizin azadlığı və fəzilət sahəsində necə inkişaf edərək gələcəkdə nur və mədəniyyət mənbəyi olacağını" [3, s.187] təsvir etmək istəmişdir. Ə.Ağaoğlu belə bir ideyanın utopik olduğunu anlayaraq əsərini "naçiz" (yəni əhəmiyyətsiz), "umacaqsız" adlandırdı. Utopiya sözünün yunancadan mənası real həyatda mövcud olmayan mükəmməl məkan deməkdir. Mükəmməl dövlətin yaradılmasına həsr edilmiş ilk əsər Platonun "Dövlət" əsəri olsa da, utopiya sözü XVI əsrin ingilis filosofu Tomas Morun 1516-cı ildə yazdığı "Utopiya" adlı əsərində təsvir edilən cəmiyyəti quran adamın adından götürülmüşdür. Əhməd bəy Ağaoğlunun "Seçilmiş əsərləri" kitabının "İzah və şərhlər" bölməsində bu əsərdə "Avropa utopik ədəbiyyatının, ilk növbədə isə Tomas Mor və Tomazo

Ədəbiyyat / References

Kampanellanın utopist romanlarının müəyyən təsiri” [3, s.378] duyulduğu qeyd olunur. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi adları qeyd olunan bu müəlliflərdən hələ əsrlər əvvəl “İsgəndərnamə” poemasında özünün ideal cəmiyyət haqqında utopik fikirlərini söyləmişdir. Belə ki, poemanın qəhrəmanı Makedoniyalı İsgəndər uzun səfərlərdən sonra yoxsul və varlımın, ağa və nökrin olmadığı qəribə, gözəl bir ölkəyə gəlib çıxır. Burada haqsızlığın, yalançılığın, fitnə-fasadın, hiylənin, şöhrətpərəstliyin nə olduğunu bilmirlər. Bu ölkənin vətəndaşlarının hakim, idarəediciyə ehtiyacları yoxdur. Nizaminin fikrincə, əgər insanlar ədalət qanunlarını rəhbər tutaraq yaşaya bilirlərsə, bir-birini sevib hörmət edərlərsə, onda şübhəsiz ki, hökmdara ehtiyac olmayan belə bir cəmiyyət yarada bilərlər. Şairin utopik ideyaları xalqın geniş kütlələrinin arzularının ifadəsi idi.

Əhməd bəy demokratiya, demokratik dövlət və bu dövlətdə insanları səciyyələndirən xüsusiyyətlər haqqında düşüncələrini anlaşılıq ifadə etmək üçün hekayə janrını seçdiyini qeyd edir. İstibdadın, şəxsi hakimiyyətdən qaçmış bir fərdin, əslində özünün, azad və sərbəst ölkəyə düşməsi, bu ölkənin yaşayışı, düşüncələri, qanunlarıyla tanış olması və bunlara alışmasını göstərməyə çalışmışdır. Müəllif azadlıq məfhumunu, onun dəyərini, şərtlərini, əsaslarını açmağa çalışır. “Sərbəst insanların əsas qaydaları”nın “Ümumi əsasları” bu 3 maddədən ibarətdir: “1. Azadlıq yüksək bir vergidir. Azad ola bilmək üçün çox nəcib olmalısın. 2. Fikir təmizliyi, söz təmizliyi və əməl təmizliyi azadlığın əsaslarıdır. Tamahlarına yiyə durmayanlar azad ola bilməzlər. 3. Söz sadəliyi və yaşayış sadəliyi azadlığın şərtləridir” [3, s.189]. Əsərə verilmiş ayrı-ayrı başlıqlar azadlığın şərtlərini

heç də o qədər asan olmadığını, belə bir ölkənin vətəndaşı ola bilməyin şərəf işi olduğunu, insanın yalnız mənəvi kamillikdən sonra bu mərtəbəyə yüksələcəyini açıq-aydın sübut edir: “Azad olmaq nə qədər çətin imiş”, “Azadlıq bir güldür”, “Yalan, riyə, yaltaqlıq”, “Azadlıqla cəsusluq”, “Xalq idarəsində dövlət”, “Sərbəst məmləkətdə nəzarət işi”, “İnsanlar qorxaq doğulmurlar”, “Azadlıq və xarakter”, “Həqiqətə hörmət”, “Heysiyyət sahibisənmi?”, “Ruhların və qəlblərin təmizliyi”, “Hüriyyətlə əxlaq arasındakı fərq” və s. Ağaoğlunun qəhrəmanı azad ölkənin qayda-qanunları, adət-ənənələri ilə tanış olur, bunları mənimsəməyə çalışır və sonda həmin ölkənin vətəndaşı olmaq istədiyini pirlərə – ölkənin rəhbərlərinə bildirir. Azadlıq mələyinin qanadları altında onu pozanlara qənim olan müqəddəs and içən bu şəxs dəfələrlə qəhrəmanın qəti olub-olmaması haqqında sorğulanır, əgər tərəddüd, içində bir azacıq da olsa şübhə varsa, geri çəkilməyi məsləhət görülür. Çünki azadlığı himayə və himayə edən mələk insanı hər an təqib edərək, andına sadıq olmayanlara qənim kəsilir, onların üzvlərini qara ləkələrlə damğalayır. Azadlığa sadıq qalacağına dair and içən, and mətni yazılan vəzəfəni imzalayan azad ölkənin yeni vətəndaşının sevincinin həddi-hüdudu yoxdur: “Mən artıq Sərbəst İnsanlar Ölkəsinin vətəndaşı sayılacaqım. Duyduğum sevinci söyləməyə acizlik çəkirəm. Ömrüm boyunca mənəvi aləmində bu qədər məmnunluq yaşamışdım. Özümdə o vaxtdək görmədiyim bir təzəlik, coşğun qüvvə hiss edirdim. Mənim gözlərimdə yer, göy, hər şey rəngini və mahiyyətini dəyişdirmişdi. Hər şeydə yeni bir gözəllik duyurdum. Hər şey məni yaşamağa dəvət edirdi. Aydın başa düşdüm ki, Azadlıq mələyinin aşiqi olmuşam!!!” [3, s.255].

Nəticə / Conclusion

Ömrünə və nəslinə ağır mühacirət həyatı qismət olmuş Azərbaycan mütəfəkkirlərdən, milli mücadilə fədailərindən biri Mustafa Kamal Atatürkün silahdaşı nüfuzu qazanmış Əhməd bəy Ağaoğlu bütün həyatı, yaradıcılığı, siyasi fəaliyyəti ilə Türk xalqlarının birliyi, azadlığı, mədəni

inkışafı üçün əsl mübarizə aparmışdır. Zaman onun şərəfli adını, nəcib və faydalı əməllərini tarixin üzünə çıxardı. Bu gün uğrunda fədakarcasına mücadilə etdiyi şanlı istiqlal tarixi ona xidmət edir.

1. Abdullayeva T. Azərbaycan ədəbi fikrində Qərbiçilik meyilləri. (XX əsrin əvvəlləri). Bakı: Avropa, 2014.
2. Akalın G. Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu (Tərcümə edən S. Məmmədova). Bakı: AzAtaM, 2004.
3. Ağaoğlu Ə. Seçilmiş əsərləri (Tərtib edənlər: Əziz Mirəhmədov, Vilayət Quliyev). Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
4. Ağaoğlu S. Atamın dostları. (Tərcümə və şərhlərin müəllifi V.M.Quliyev). Bakı: Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 2016.
5. Ağaoğlu Ə. Sərbəst insanlar ölkəsində. Bakı: Tutu, 2001.
6. Ağaoğlu Ə. Sərbəst insanlar ölkəsində. Bakı: Kitab Klubu, 2016.
7. Ağaoğlu Ə. Üç mədəniyyət. Bakı: Mütərcim, 2006.
8. Ağaoğlu Ə. İran və inqilabı. Bakı: Azərənəşr, 2009.
9. Hacıyeva L. Əhməd bəy Ağaoğlunun publisistikası: “Kaspi” qəzetinin materialları əsasında. Bakı: Elm və Təhsil, 2012.
10. Hacıyeva L. Azərbaycanın rusdilli dövrü mətbuatının tarixindən: 1871-1918. Bakı: Elm və təhsil, 2017.
11. Hacıyeva L., <http://yazikiliteratura2.narod.ru/lit46.html>
12. Hacıyeva L. Əhməd bəy Ağayevin türkçülük məfkurəsi və “Sərbəst insanlar ölkəsi” haqqında düşüncələri / Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, №4(46). Bakı, 2005.
13. Sofiyev X. Şərq-Qərb mədəniyyətləri və Əhməd bəy Ağaoğlu. Bakı: Ocaq, 2004.
14. Mirəhmədov Ə. Əhməd bəy Ağaoğlu. Bakı: Ərgünəş, 2014.
15. Orubadi, Məmməd Səid. Qanlı illər. Bakı: Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi, 1991.
16. <https://dilqemehmed.wordpress.com/2014/04/14/ahmed-agaoglunun-eli-bay-huseynzadəyə-məktublari/>

Ахмед бек Агаоглу и его произведение «В стране свободных людей»

Айгюн Оруджова

Доктор философии по филологии
Нахчыванский филиал НАНА. Азербайджан.
E-mail: orujovaaygun82@gmail.com

Резюме. Как и во всем тюркском мире, в XIX-XX веках основные представители азербайджанской печати и литературы рассматривали художественное и публицистическое слово как средство борьбы за правду народов, живших под гнетом царизма, и сумели создать наиболее совершенный образец борьбы пером. Особое место в истории борьбы Азербайджана за независимость принадлежит Ахмеду Агаоглу, который впервые создал организацию под названием “Дифан”, ставившую своей целью защиту тюрков от армян. Он из всех сил трудился для свободы и развития, модернизации своего народа. В статье говорится об идейно-содержательных особенностях работы политического советника по иностранным вопросам основателя Турецкой Республики Мустафы Кемала Ататюрка, “В стране свободных людей”, которая была опубликована в Стамбуле в 1930 году. Истинно свободная страна, ее основные законы и жизненные принципы, в чем заключается истинная сущность свободы, нашли свое подробное объяснение в произведении.
Ключевые слова: рабство, свобода, должность, долг, ложь, лесть